

ківської міліції встигла отримати спеціальну міліцейську підготовку, що, безперечно, дозволило їй більш ефективно виконувати свої службові обов'язки [16, 73–74].

У листопаді 1924 р. було створено Харківські губернські та окружні учбові команди міліції. Термін навчання в них становив три місяці. Всього до вивчення було запропоновано 15 дисциплін, на опанування яких відводилося 432 год.: загальноосвітні предмети – 96, міліцейські предмети – 150, військові – 42, практичні заняття з фізичного виховання, стройової підготовки та міліцейської справи – 144 [17, 212–213]. До навчання у цих командах, головним чином, залучалися представники молодшого командного складу губернської, міської міліції та карного розшуку.

Не обминули харківську міліцію і процеси українізації, що розгорнулися у суспільно-політичному та культурному житті республіки середини десятиліття. До керівництва губміськміліції та розшуку було доведено декілька наказів, які вимагали суворо дотримуватися курсу на поширення вжитку української мови в офіційному діловодстві, вивчення її співробітниками міліції. Так, у наказі від 19 червня 1925 р. всі керівники районів попереджалися, що ігнорування їх підлеглими уроків з української мови, по-перше, буде сприйнято, як халатне ставлення до державних грошей, що витрачаються на підготовку таких занять, а по-друге, поставить під питання сам факт проходження служби у міліції, за умов повної українізації госапарату [18, 94]. З 1925 р. почали діяти постійні комісії з попередньої перевірки знань співробітниками української мови. Проте, реальні результати були не надто вражаючими. Так, за результатами інспекційної перевірки харківської міськміліції у березні–квітні 1928 р., було виявлено, що лише трохи більше 10 % керівного складу володіло українською мовою [19, 276]. Це підтверджує і наявність значної кількості помилок у звітах, рапортах, об'явках та інших офіційних документах українською мовою, що склалися у міліцейському середовищі.

У середині десятиліття в освітній сфері міліції відбулися істотні зміни. У вересні 1925 р. з'явилася постанова ВУЦВК стосовно переведення з 1 жовтня Всеукраїнської школи міліції до Києва. Таке рішення мотивувалося недостатньою кількістю у Харкові приміщень, придатних для проведення занять, та кваліфікованих викладачів [10, 475]. Упродовж 1926–1930 рр. Головне управління міліції республіки основний наголос робило саме на навчанні кадрів та підвищенні їх кваліфікації. Цьому сприяли такі нововведення: в 1926 р. кабінет науково-судової експертизи був реорганізований у Науково-дослідний інститут судової експертизи, а в травні 1927 р. у Харкові з'явився перший в Україні кабінет з вивчення злочинності і злочинця [9, 33]. Слід згадати й наявність в Україні 1927 р. сорока «реєстраційно-дактилоскопічних бюро» – за кількістю округів, а в Харкові, Києві, Одесі й Дніпропетровську реєстраційні бюро існували при міських управліннях міліції та розшуку. Спостерігалось також деяке поліпшення постачання міліції та розшуку технічними засобами [20, 51].

У 1920-х рр. було здійснено дієві кроки у напрямі піднесення фахового рівня працівників міліції, що дозволило деякою мірою розв'язати проблему фахової підготовки та спеціалізованого навчання особового складу харківської міліції. При цьому саме Харків, як тодішня столиця України, виконував роль головного центру професійної підготовки кадрів для всієї республіки. Спеціальні курси та школи були своєрідними «міліцейськими університетами» для співробітників міліції, розшуку та пенітенціарних установ.

1. *Держархів Харківської обл. (далі – ДАХО). – Ф. Р-563. – Оп. 1. – Спр. 38-а.*
2. *Коваленко Ф. Как создавалась Рабоче-Крестьянская милиция на Харьковщине и Киевщине // Бюллетень НКВД. – 1925. – № 2.*
3. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОУ). – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 1008.*
4. *Коцан І. Міліція Харківщини у 1917–1930 рр.: Дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2003.*
5. *Історія органів внутрішніх справ: Навчальні матеріали до спецкурсу / За ред. Л. Зайцева. – Ч. II: XX століття. – Х., 1999.*
6. *ЦДАВОУ. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 1128.*
7. *Бюлетень НКВС УСРР. – Х., 1924–1927.*
8. *ЦДАВОУ. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 806.*
9. *Курило С. Жизни своей не щадя. Из истории милиции Харьковщины. – Х., 1987.*
10. *Михайленко П., Кондратьев Я. Історія міліції України у документах і матеріалах. – Т. 1: 1917–1925 рр. – К., 1997.*
11. *ДАХО. – Ф.-Р. 563. – Оп. 1. – Спр. 305-а.*
12. *Галкін Д. Всеукраїнська школа міліції – перший «міліцейський університет» // Вісник ХНУВС. – 2009. – № 6.*
13. *ДАХО. – Ф. Р-563. – Оп. 2. – Спр. 15.*
14. *ДАХО. – Ф. Р-564. – Оп. 1. – Спр. 511.*
15. *ДАХО. – Ф. Р-563. – Оп. 1. – Спр. 345-а.*
16. *ДАХО. – Ф. Р-563. – Оп. 2. – Спр. 58.*
17. *ДАХО. – Ф. Р-563. – Оп. 2. – Спр. 24.*
18. *ДАХО. – Ф. Р-563. – Оп. 1. – Спр. 332.*
19. *ДАХО. – Ф. Р-564. – Оп. 4. – Спр. 42.*
20. *Михайленко П., Кондратьев Я. Історія міліції України у документах і матеріалах. – Т. 2: 1926–1937 рр. – К., 1999.*

Chernukha O.V. Forming of the policemen training system for the Kharkiv Region OVS-workers in the 1920th. The problem of the creation the policemen training system in Kharkiv is analyzed in this paper. It was found that in spite of adverse circumstances Kharkiv was the leading center of the police officers professional training in the 1920th.
Key words: police, NEP, education, school, training courses

Г. М. Георгізов

РАДЯНСЬКА ОСВІТА – ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ЕЛЕМЕНТ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ 1920-х рр.

*У статті проаналізовано заходи радянської влади 1920-х рр., спрямовані на рішучу боротьбу за створення нових орієнтацій у розвитку українського радянського суспільства, серед яких основоположними були народна культура та освіта.
Ключові слова: освіта, освітні технології, культурні перетворення, освітньо-культурні програми, соціокультурне середовище*

Розвиток освітньої системи в Україні має тривалу історію. Освітні програми слугували і слугать не лише для набуття громадянами певних аморфних, абстрактних від сучасності, знань, а радше – задля залучення народного загалу до тієї національної парадигми, що найбільше відповідає вполюванням національної еліти. Тому вплив освіти на створення повноцінного громадянина, який відповідає всім атрибутам цієї парадигми, важко переоцінити. Освіта, вплив освітніх технологій будуть завжди актуальними у будь-якому суспільстві, тому їх дослідження вимагає від науковців пильної уваги.

В історичній науці освітянським проблемам завжди приділялася значна увага. Вже у 1920-х рр. з'явилися перші ґрунтовні дослідження цього питання. Так, 1924 р. вийшла праця Я. Яковлева, присвячена вивченню практичного досвіду роботи партії більшовиків в освітній галузі на селі [1]. Схожою за змістом є монографія М. Феноменова, опублікована 1925 р., де проаналізовано культурну організацію тогочасного села, вплив на сучасників освіти, театру й інших чинників

[2]. У 1950-х рр. з'явилася ґрунтовна робота П. Бакуменка, присвячена культурним перетворенням в Україні 1920-х рр. і де аргументується погляд щодо першооснови народної освіти у створенні людини сучасності [3]. Тоді ж написана відома книга Г. Шевчука, тісно пов'язана з розробкою освітнього питання 1920-х рр. [4]. Наприкінці 1980-х рр. цю тематику досліджували такі відомі історики, як С. Лях [5], С. Кульчицький [6], В. Марочко [7] та ін.

Серед широких заходів, започаткованих радянською владою у 20-х рр. ХХ ст., спрямованих на рішучу боротьбу за соціалістичне майбутнє, створення нових орієнтацій у розвитку українського та і всього радянського суспільства, особливої ваги набули чинники культури, основоположними елементами якої протягом сторіч були церква та народна освіта. Радянські дослідники пізніших часів обґрунтовували освітньо-культурні програми того часу як антистереотипні. «Відносно соціокультурного середовища, яке оточує людину, – зазначав О. Орлов, – у суспільстві життя людей характеризується певною стійкістю, адже має визначену форму та втілює у собі звички, стереотипи, традиції й інші повторювані елементи повсякденної життєдіяльності, що, втім, не означає нерухомості структури образу життя, довічності її елементів» [7, 33]. Принцип еластичності деяких традицій і стереотипів був ефективно використаний більшовицькими ідеологами, тому в галузі освіти та культури партійна програма ставила завдання перетворення їх на знаряддя комуністичного переродження суспільства.

Однією з перших у контексті комуністичного переродження почала розроблятися проблема української мови та культури, що неодноразово обговорювалася на засіданнях політбюро ЦК КП(б)У, опрацьована на її листопадовому пленумі 1920 р. і затверджена на Всеукраїнській нараді КП(б)У на початку 1921 р. Дискусії на цих засіданнях щодо української мови засвідчили, що в КП(б)У цьому питанню відводили важливе місце. Своє відображення вони знайшли в кількох наказах і постановах. Так, у наказі № 5 Житомирського повітревкому від 25 січня 1921 р. доводилася до відома постанова Раднаркому України від 21 вересня 1920 р. про введення української мови в школах і радянських установах. У п. 2 наказу йшлося зокрема про терміновість введення обов'язкового вивчення української мови в усіх учбових закладах з неукраїнською мовою викладання. [8, 51].

В іншому документі тієї ж пори – інструкції Раднаркому України від 1 квітня 1921 р. – волосним виконкомом «Робсоцкульту» та відділам освіти щодо піднесення рівня шкільних робітників рекомендувалися вже конкретні заходи, спрямовані на реалізацію освітнього комуністичного проекту. В п. 6, крім іншого, вказувалося, що кожен шкільний робітник мусить обов'язково подати до Волосної комісії не менше ніж один реферат з політграмоти й один з трудової школи. Такі реферати мали засвідчити рівень засвоєння робітником української мови та його політичну грамотність [8, 52].

Осторонь процесу перетворення освіти та культури на знаряддя комуністичного переродження суспільств не залишився і керівник ВКП(б) В. Ленін. У промові на VIII з'їзді РКП він підкреслював: «У роботі з селом потрібне тривале виховання, селянинові, який є практиком і реалістом, потрібно надавати конкретні приклади того, що комунізм краще за все» [9, 17]. В іншій роботі він постулював: «Уся справа в тому, що разом з перетворенням старого капіталістичного суспільства, навчання, виховання і освіта нових поколінь, які створюватимуть комуністичне суспільство, не можуть

бути старими... Тільки перетворюючи докорінно справу навчання, організацію і виховання молоді, ми зможемо досягти того, щоб результатом зусиль молодого покоління було створення суспільства, не схожого на старе, тобто комуністичного суспільства» [10, 247–248]. На його думку, радянська освіта мала виховувати таку особистість, яка, не пориваючи з національним корінням, могла б порвати з «дрібно-буржуазним» минулим.

Не зациклюючись на одному напрямі, радянські освітні програми започаткували й нові, не менш дієві елементи. Стара дореволюційна освітянська програма пропагувала вузьку спеціалізацію, але з 1921 р. в основу освітньої політики було покладено принцип єдиної трудової політехнічної школи [11, 58]. Положення про сутність нової системи освіти обговорювалися неодноразово і дістали схвалення на трьох Всеукраїнських нарадах з питань освіти – березень 1920 р., серпень 1920 р., червень 1921 р. Остаточне затвердження, узгодженої більшовицької комуністичної концепції освіти, відбулося на V Всеукраїнському з'їзді Рад у березні 1921 р.

Законодавчо вони були оформлені в «Кодексі законів про освіту», введеному в дію постановою ВУЦВК від 22 листопада 1922 р. У резолюції III Всеукраїнської наради з питань освіти підкреслювалося, що всі загальноосвітні гуманітарні заклади як вищі, так і середні – академії, університети, вчительські семінарії, загальноосвітні середні навчальні заклади і т. п. – закриваються. Всі колишні технічні, ремісничі, сільськогосподарські та інші школи виробничого характеру мають бути реформовані в новий радянський тип, з таким розрахунком, щоб відповідали стану професійної освіти [12, 53]. На думку реформаторів з ЦК ВКП(б) та КП(б)У, становлення нового комунізованого способу життя селянської спільноти мало відбуватися згідно з рівнем і закріпленням соціалістичного способу виробництва у сільському господарстві, докорінних перетвореннях у культурній і суспільній сферах українського села.

Постановами щодо освітньої сфери V Всеукраїнського з'їзду Рад ЦК КП(б)У декларувалася не лише нова освітня політика, а й вводився важіль дієвого контрасту з дореволюційною. Оскільки українську культуру, мову, школу в Російській імперії пригнічували, більшовики активно пропагували ідею створення сприятливих умов для вільного розвитку національної освіти. «Ці заходи мають полягати не в адміністративному командуванні, – зазначав один з партійних ідеологів О. Щусь, – а в обережному товариському роз'ясненні тожності інтересів трудящих України і Росії; не на словах, а на ділі дати можливість користуватись у школі, установах рідною мовою, борючись із тими, хто намагається перешкоджати цьому, з тим, щоб перетворити українську мову на знаряддя комуністичного виховання трудових мас» [13, 77].

Черговий етап еволюції освітньої системи соціалістичного типу розпочався з головванням у наркомат освіти УСРР Г. Гринька (1920–1923). Основне місце, в запропонованій ним системі освіти, посідало соціальне виховання. На середньоосвітньому шкільному рівні проголошувалась ідея боротьби та приниження людини, виховання її таким чином, щоб вона могла постати гордо і зухвало над недосконалістю та стихійністю навколишнього світу. Ідеї Г. Гринька знайшли підтримку й серед представників вищого ешелону ЦК ВКП(б). Той таки М. Бухарін підкреслював: «Пролетаріат завоював владу, щоб експлуатувати експлуаторів, змінити свою власну природу, змінити все суспільство і, таким чином, досягнути комунізму – з погляду цієї цілі, він розглядає всі інші» [14, 182].

Загалом, з економічних міркувань та складних обставин, основним типом школи була визнана трудова 4-річна школа. За програмою наркома освіти УСРР, діти від 4 до 7 років мали виховуватись у дитячих комунах, від 8 до 15 – відбувати єдину 7-річну трудову школу, а з 15 – школу профосвіти [15, 64]. Така система дозволяла контролювати виховання підлітків з мінімальним втручанням батьків, сім'ї та зовнішнього світу, особливо враховуючи, що з середині 1920-х рр. з'явилася конкурентна більшовицькій, ідеологія непмана.

Другим етапом освітньої програми Г. Гринька були 2-річні технікуми, 4-річні інститути, 2-річні академії. Не правильним, на наш погляд, було б обійти увагою позитивні моменти діяльності наркома освіти та його попередників, завдяки яким змінився, наприклад, соціальний склад ВНЗ України: вже з 1926 р. збільшилася кількість студентів, які прибували на навчання з сільської місцевості. В інформаційному огляді «Про роботу на селі» за 1927 р., складеному до відкриття VI пленуму ЦК ЛКСМУ, подані такі дані: індустріально-технічні ВНЗ – 6733 студентів (з них 10,5% – селяни); сільсько-господарські – 4237 (52,2% – селяни); соціально-економічні – 4281 (21,8% – селяни); педагогічні – 6337 (17,9% – селяни); медичні – 5864 (12,6% – селяни); мистецькі – 1543 (13% – селяни). Загалом відсоток сільської молоді у ВНЗ УСРР був 20,7 – 6 тис. з 28985 усіх студентів [16, 67].

Іншим позитивним явищем діяльності наркомату освіти УСРР було різке зростання в українському селі кількості шкіл і питомої ваги грамотних. Якщо на 1922 р. писемними були лише 15%, то 1927 р. – 50%. Якщо на 1921 р. у селах була лише 371 школа для неписьменних, то в 1924–1925 рр. – вже 16857 шкіл (грамоті тут вчився 1 млн. селян), 1926–1927 рр. – 25 тис. шкіл (охоплювали 1750 тис. осіб) [17, 36]. Незважаючи на позитивні моменти підвищення грамотності, для партійної еліти вони були лише засобами позанаціонального, класового впливу.

Однак насамперед Програма Г. Гринька прагнула встановлення тотального контролю більшовицької доктрини на всіх рівнях культури й освіти. Так, філософську чи історичну освіту могли здобути лише аспіранти науково-дослідних кафедр, які здійснювали роботу винятково прикладного характеру. Основна енергія всієї гуманітарної галузі спрямовувалась у сферу виробництва, вдосконалення якого привело б до перемоги пролетарської революції в усьому світі та встановлення комунізму. Політика наркомату освіти УСРР у другій половині 1920-х рр. призвела до того, що комуністичні ідеї піднесли до рівня, на якому раніше перебувало вивчення Закону Божого, а комунізм по суті перетворювався на нову релігію. Індустріалізація виробництва механістично впроваджувалась й у систему освіти. Остання, попри матеріальне прагматичне обґрунтування, мала суттєві недоліки, одним з яких було намагання Наркомату освіти УСРР створити «нову людину», позбавивши її всіх, притаманних дореволюційному часу, елементів.

Таким чином, радянські освітні програми, ліквідація неписьменності та політичні гасла, що члени РКП на території України повинні спілкуватися з народом його мовою, стали одними з вирішальних чинників у завоюванні новою владою довіри народу. Цей крок КП(б)У мав значний психологічний вплив. Селянство відчувало бажання радянських владних структур, чи найменш його імпульси, не тільки нехтувати інтересами села, не тільки втручатись у внутрішні проблеми селян, а й певну стурбованість щодо тих, кому вони так мало довіряли. Тому зовсім не дивно, що культурне,

духовне обличчя українця доби непу, його політична свідомість зазнали істотних змін. Навпаки, старі елементи суспільної свідомості викорінювалися, змінювалося ставлення до релігії, традицій старого побуту, власної долі та майбутнього, які відтепер міцно пов'язувалися з радянським способом життя.

1. Яковлев Я. *Наша деревня. Новое в старом и старое в новом.* – М., 1924.
2. Феноменов М.Я. *Современная деревня.* – М.; Л., 1925.
3. Бакуменко П.І. *Культурне будівництво в українському селі в 1921–1925 рр.* // *Зб. наук. робіт.* – Х., 1959. – Вип. 4.
4. Шевчук Г. *Культурне будівництво на Україні у 1921–1925 рр.* – К., 1963.
5. Лях С.Р. *Формирование элементов советского образа жизни в доколхозной деревне Украинской ССР (1921–1923 гг.).* – К., 1981.
6. Кульчицкий С.В., Лях С.Р., Марочко В.И. *Становление основ социалистического уклада жизни крестьянства УССР.* – К., 1988.
7. Орлов А.В. *Процессы интернационализации советского образа жизни: этносоциальные аспекты.* – К., 1986.
8. *Держархів Житомирської обл.* – Ф. Р–1983. – Оп. 1. – Спр. 3.
9. *О середняке. Материалы для проработки основных вопросов XIV съезда ВКП.* – Х., 1926.
10. Ленин В. *Полное собрание сочинений.* – М., 1982. – Т. 31.
11. Кучерук О. *Більшовицька політика українізації у 20-х рр.* // *Рідна школа.* – 1993. – № 10.
12. Мірошніченко М.І. *До початків формування робітничо-селянської інтелігенції в Україні в 20-і рр.* // *Укр. іст. журн.* – 1993. – № 10.
13. Шуть О. *Українське національне питання на історичному з'язі.* – Х.; К., 1930.
14. Бухарин Н.И. *Проблемы теории и практики социализма.* – М., 1989.
15. ДАЧО. – Ф. Р–593. – Оп. 1. – Спр. 1016.
16. ЦДАГОУ. – Ф. 7. – Оп. 12. – Спр. 129.
17. Майський А. *Народня освіта в 1924–1925 рр. (матеріали до перевиборів Рад)* // *Агітатор.* – 1926. – № 2.

Georgizov G.M. Soviet education – the fundamental element of the social and cultural environment in Ukraine during the 20th if the 20th century. In the article are analyzed the the Soviet government measures in the struggle for the new orientations creation in the Ukrainian Soviet society, among which were the fundamental folk culture and education.

Key words: education, educational technology, cultural changes, educational and cultural programs, social and cultural environment

О. В. Компанієнко

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСВІТИ ДЛЯ ДОРΟΣЛИХ У 1920 – СЕРЕДИНІ 40-х рр.

У статті розглядається розвиток освіти для дорослих, працюючої молоді в довоєнний період та роки Другої світової війни.

Ключові слова: освіта для дорослих, вечірні школи, школи робітничої молоді

Освіта населення, зайнятого на виробництві, як і кожне суспільне явище, має свою історію: її витоки слід шукати у тих організаційних формах, що почали формуватись в країні після встановлення радянської влади. Від створення системи освіти для дорослих, до неї входили, перш за все, загальні школи грамоти, школи для працюючих підлітків та дорослих, школи для дорослих підвищеного типу, а також робітничі факультети. Завдяки узгодженості навчальних програм, їх учні мали можливість переходити зі шкіл нижчих ступенів – до вищих, а закінчивши робітфак – вступати до ВНЗ. Метою цієї статті є аналіз становлення масової системи освіти для дорослих та працюючих підлітків України в 1920 – середині 40-х рр.